

kwaamheid in zekere mate de nadelen van die beperking van het recruteringsveld weer ophief⁸⁹.

De feitelijke gang van zaken ten aanzien van verkoop en transport van ambten bij de hogere functionarissen van het Friese hof onttrekt zich grotendeels aan onze waarneming⁹⁰. Onderscheid moet gemaakt worden aan wie de koopprijs werd betaald. Voor de meeste civiele en militaire ambten dienden de nieuwbenoemden in 's lands kas een som te storten, die men in Friesland aanduidde als 'equivalent'⁹¹. Raadsheren, procureur-generaal, griffier en hun substituten betaalden twee- of eenmaal hun jaartractement⁹². Het is moeilijk te beslissen of dit nu als een 'koopprijs' of als een speciale belasting moet worden aangemerkt. Van dit equivalent moeten de jaarlijks te betalen 'officie en amptgelden', of kortweg 'ampten en officien', duidelijk worden onderscheiden⁹³. Deze som is zeker als een belasting te kwalificeren⁹⁴. Behalve deze 'prijs' die ook de functionarissen van het hof voor hun nieuwe ambt aan het land moesten betalen, is mij van betaling voor een functie bij het hof aan zijn ambtsvoorganger geen ander voorbeeld bekend geworden, dan het reeds door Guibal gesignaleerde geval⁹⁵. Johan Vegelin van Claerbergen, die in 1720

89. Zie daarover D. J. Roorda en A. H. Huussen jr., 'Das Heft in der Hand und Geld im Kasten. Historische beschouwingen over vroeg-moderne overheidsbureaucratie in Europa', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, XC (1977) 303-327, (in het bijzonder 316-317 en de daar genoemde literatuur). Voor 1673 gold nog de oude traditie, dat edellieden niet in de rechten behoefden te zijn afgestudeerd om in aanmerking te komen voor benoeming als raadsheer; desalniettemin hield men later, althans in de eerste helft van de achttiende eeuw, toch niet de hand aan het vereiste uit art. 25 van het reglement van 15 maart 1673: Sickenga, *Het hof van Friesland*, 33-34.

90. Guibal, *Democratie en oligarchie*, 98.

91. *Ibidem*, 52.

92. Hof D. 267-270: 'Lijste van amptdragende personen, en taux waarop dezelve zijn gestelt, in cas van vacature der ampten, zooals gereguleert is, bij plaacet van den 15 April 1716 en nader gesuppleert bij resolutie van den 27 Februarij 1760'. Raadsheren 3000, procureur-generaal 3000, griffier 3000 en hun substituten 500. Aan het einde van de lijst staat uitdrukkelijk (269): 'Alle verdere ampten en bedieningen in vorenstaende lijst niet begrepen, moeten een jaartractement ten profijte van den Lande laten staan'. Daar wordt ook gemeld dat de betaling kon geschieden cash of met landschapobligatiën; sinds 1742 kreeg men 25% korting op het equivalent als men binnen drie maanden na zijn aanstelling in klinkende munt betaalde. Voor de periode 1771-1796 is in het archief van de Friese rekenkamer een register der equivalent-betalingen overgeleverd, waaruit we kunnen zien welke ambtenaren contant en welke in obligatiën betaalden: Berns, *Staten*, R, nrs. 48 en 49. Deze equivalenten zijn mogelijk de opvolger van de in 1666 vastgestelde 'voorschotten' of 'opschotten', geregistreerd in *ibidem*, R 50 (1666-1715) en 51; zie daarbij ook *ibidem*, R 53, II, m 2 en R 53, II, n-p.

93. De omschrijving die Swart van 'ambtgeld' geeft, gaat dus voor Friesland niet op: 'At about the same time [in the 1670's] in almost all provinces a tax on offices, called *ambtsgeld*, was introduced, which the official had to pay either yearly or in a lump sum on his entrance into office'; K. W. Swart, *Sale of Offices in the Seventeenth Century* (dissertatie Leiden; 's-Gravenhage, 1949) 73; vergelijk ook Vries, 'Geschapen tot een ieders nut', 345.

94. De collecteur-generaal van de officie en amptgelden verantwoordde over de periode 1 mei 1734 tot 30 april 1735 29.128,- en over 1774/75 21.379,16 gulden; zie Berns, *Staten*, R 26, vergelijk ook R 46.

95. Guibal, *Democratie en oligarchie*, 98.

tot raadsheer was benoemd⁹⁶, kocht in 1722 de grietenij Doniawerstal van zijn schoonvader Allard van Burum en verkocht zijn raadsheersambt aan zijn neef dr. Philip van Vierssen⁹⁷ voor f. 22.500,-. Men is geneigd uit deze hoge som te concluderen ten eerste, dat ook Vegelin wel zijn ambt zal hebben gekocht en ten tweede, dat het raadsheerambt toch wel aanzienlijke emolumenten moet hebben gehad naast het jaarlijkse tractement van f. 1.500,- (dat bovendien nog werd belast), om deze hoge koopsom verklaarbaar te kunnen maken.

Een ander gebruik, dat in kringen van het hof veel voorkwam, was het resigneren en transporteren van het ambt aan een opvolger. Bij resolutie van 16 mei 1662 werd het hun die hun ambt minstens twintig jaar hadden bekleed toegestaan 'hetselve ampt voor een redelijcke en behoerlijcke recognitie' over te dragen aan een ander gekwalificeerd persoon⁹⁸. Daarmee werd een uitzondering geschapen op de algemene regel dat men niets mocht en hoefde te betalen voor een ambt. Sickenga geeft verscheidene voorbeelden van dergelijke transporten van raadsheersambten uit de zeventiende eeuw⁹⁹. Ook in de achttiende eeuw was het aantal resiganties vrij groot: vóór 1795: 29 resiganties tegenover 20 overlijdens (zie Bijlage I). Aangezien voor de achttiende eeuw nog geen prosopografisch onderzoek naar de raadsheren is ondernomen, kan nog niet worden uitgemaakt in hoeverre deze resiganties geschiedden ten behoeve van verwanten. Evidente voorbeelden zijn die waarin de zoon de vader in het ambt opvolgde. Dr. Johannes Beucker, de procureur-generaal resigneerde in 1704 ten behoeve van zijn zoon¹⁰⁰. Hetzelfde geschiedde bij het resigneren van de raadsheer dr. Martinus van Scheltinga in 1714, die werd opgevolgd door zijn zoon Gajus¹⁰¹. Cumulatie van ambten was verboden en schijnt in de hogere regionen van het hof in de zeventiende en achttiende eeuw ook niet te zijn voorgekomen¹⁰².

Hiërarchie, besluitvorming

De formele basis voor de werking van het hof was, zoals gezegd, gelegd door instructies en commissies. De instructies werden door de staten uitgevaardigd¹⁰³ of

96. Zijn 'commissie' is geregistreerd in Hof C, fol. 516r, dd. 3 oktober 1720; hij was de opvolger van de overleden Pierius Lijclama à Nijeholt.

97. Diens 'commissie' in Hof C, fol. 523v, dd. 3 februari 1722.

98. Sickenga, *Het hof van Friesland*, 24.

99. *Ibidem*, 26-28.

100. Hun 'commissies' in Hof C, fol. 226v, dd. 21 februari 1679 en fol. 480r, dd. 13 december 1704. Beucker de Jonge bekleedde zijn ambt tot 1742 toen hij resigneerde en werd opgevolgd door mr. Pieter W. Ramaker.

101. Diens 'commissie' in Hof C, fol. 497v, dd. 20 november 1714; zie ook Sickenga, *Het hof van Friesland*, 230-231; een ander geval signaleert Sickenga op 24.

102. *Ibidem*, 46-48.

103. Berns, *Staten*, G 27 c, fol. 107-160.

door het hof zelf gegeven¹⁰⁴. In de loop der tijd werden aanvullende taakomschrijvingen vastgesteld. Het hof was niet bevoegd zonder toestemming van de staten salarissen vast te stellen¹⁰⁵. Onder het hof valt hier te verstaan: de raad, de vergadering der raadsheren¹⁰⁶. Deze nam de beslissingen: vonnissen in civiele en criminele processen, en stelde regels voor het interne functioneren vast. De rangorde en plaats van de raadsheren werd bepaald door anciënniteit. Bij het delibereren over de vonnissen vroeg de presiderende raadshere het eerst aan de 'jongste' van hen diens mening enz. Het quorum was bepaald op zeven. Men besliste bij meerderheid van stemmen¹⁰⁷. De inhoud van de deliberaties in de raadkamer moest geheim worden gehouden. Publicatie van *dissenting opinions* was verboden. Men werkte collegiaal. Bij de deliberaties over criminele zaken mocht de procureur-generaal aanwezig zijn. Hem en andere functionarissen, zoals de griffier, klerken van raadsheren en andere schrijvers was geheimhouding opgelegd.

De ambtenaren ter griffie - griffier, klerken en grossanten - vormden de spil waar het administratieve werk van het hof om draaide. Zij zorgden voor het afschrijven van bescheiden, zij ordenden de dossiers en hielden de registers bij¹⁰⁸. De griffier was ook verantwoordelijk voor het archief van het hof en voor de kas¹⁰⁹. De griffier stelde blijkbaar zelf zijn personeel beneden de rang van tweede klerk (*rollarius*) aan. Toename van de omvang van het archief en problemen rond de toegankelijkheid van de processtukken - waarschijnlijk ontstaan door nalatigheid van de in 1773 of 1774 overleden eerste klerk (substituut-griffier), Petrus Bosscha - gaven het hof in 1774 aanleiding orde op zaken te stellen. Het archief werd geordend¹¹⁰ en men maakte van de gelegenheid gebruik om de bibliotheek opnieuw te laten catalogiseren. De griffier werd opgesierd met de titel 'opperbibliothecarius'¹¹¹. Een

104. Geregistreerd in Hof A of in de resoluties Hof S.

105. *GPCB*, IV, 966: Instructie van 1597, art. XIII.

106. Guibal, *Democratie en oligarchie*, 28.

107. Sickenga, *Het hof van Friesland*, 55-56, 63.

108. Hun instructie van 1673 in Hof D, 289-294. Zie voor 's hofs eigen instructie voor de tweede klerk (*rollarius*) in Hof S, 1, fol. 110-112 (1673) en de nadere instructies van 1697 en 1727 *ibidem*, fol. 132 en 169; voor de grossanten zie Hof S, 1, fol. 180 v (1731) en S, 2, fol. 1 (1792).

109. De gedetailleerde 'Taux van Cancellaryje Gerechtigheden' is afgedrukt in Boek 3, titel 32 van de *Statuten, ordonnantien enz.*, (editie 1770) 231-241. Daaruit blijkt ook duidelijk wat de griffier en de zijnen aan dat schrijfwerk konden verdienen. De griffier had de taak deze inkomsten uit te betalen.

110. 's Hofs resoluties van 1 en 22 maart 1774, in Hof S, 1 fol. 255-256.

111. Resoluties van het hof, dd. 6 mei 1774 en 24 oktober 1776, in Hof S, 1, fol. 256v en 264; in 1803 wordt als bibliothecaris de substituut-griffier genoemd; zie notulen en besluiten van het departementaal bestuur in BRF 295, 18 mei 1803 sub 4.

De catalogus van de uitgebreide bibliotheek van het hof, die nu is opgenomen in de Provinciale Bibliotheek van Friesland, werd in druk uitgegeven: *Catalogi duo instructissimae bibliothecae, quae est in supremo Frisiorum curia* (Leeuwarden, 1776; exemplaar in Sb (GAL) onder nummer C 261 met bijgeschreven aanwinsten sinds 1776). Deze alfabetisch en systematisch ingedeelde catalogi vervingen de in 1733 door Henricus Strik uitgegeven *Catalogus instructissimae bibliothecae, quae*

kwart eeuw later zag het hof de goede toegankelijkheid van zijn archief tevens als een dienst aan het publiek¹¹².

Voor het uitvoeren van allerlei besluiten van het hof waren deurwaarders en boden in dienst, die exploitien betekenden, missiven en mandementen overbrachten, citaties deden enz.¹¹³. Zij waren dus vaak op reis, zaten in de buitendienst. Dat zelfde geldt ook voor de dienaren van de criminele justitie die door de substituut van de procureur-generaal werden aangesteld¹¹⁴. Zij hadden tot taak het arresteren van verdachten, het overbrengen van arrestanten uit het gehele gewest naar het blokhuis, het assisteren bij executie van lijfstraffen en dergelijke meer¹¹⁵. Aan de periferie bewogen zich de scherprechter die de lijfstraffen moest uitvoeren en de tortuur toepassen¹¹⁶, de hospes¹¹⁷, de al genoemde cipier en chirurgijn van het blokhuis en tenslotte het onderhouds- en schoonmaakpersoneel, zoals de vuurboeters en de gardenier, de schoorsteenveger en secreetschoonmakers.

De hiërarchie van dit 'lagere', door of namens het hof aangestelde, personeel is moeilijk aan te geven¹¹⁸. Het salaris is daarvoor een niet toereikende indicatie. Vaak bestond het tractement geheel of grotendeels uit vergoeding van stukwerk,

est in suprema Frisiorum curia (ex mandato... senatorum in ordinem digestus; Leeuwarden, 1733, exemplaar in Pb onder nummer KB 208 met ms.-aantekeningen).

112. In verband met de voorgenomen verhuizing van het Friese hof naar Groningen schreef de griffier op 12 augustus 1800 aan de agent van justitie in Den Haag: 'Het transport van deze Bibliotheek zal wel zwaarigheid hebben, maar het zal veelligt onmogelijk zijn om de groote massa van processale stukken en papieren, die, tot nut van het publiek, in een zeer goede orde over 't algemeen op onze Cancellarij alhier berusten en zeer ligt te vinden zijn, op eene andere plaats weder in die goede orde ter bereiking van dat nut over te brengen' (Hof I, 4, fol. 162v). Deze geplande verhuizing van het Friese hof naar Groningen - waarvan ik elders geen vermelding vond - is vreemd. Immers, op grond van de Staatsregeling van 1798 zou de beweging andersom zijn: Groningse instellingen zouden naar Leeuwarden, de hoofdplaats van het departement van de Eems, verhuizen; zie J. C. van der Ploeg, 'Het ambtelijk apparaat van het gewest Stad en Lande (1795-1802). Politieke omwentelingen en ambtelijke continuïteit?' (ongepubliceerde doctoraalscriptie, Instituut voor Geschiedenis RU Groningen, project Bureaucratisering, 1977) 10-12.

113. Zie voor de eerste deurwaarder de nadere instructies van 7 en 14 december 1568: Hof A, fol. 63; een model voor zijn commissie uit 1601 in Hof C, 298-300: hoewel de eerste deurwaarder zijn 'commissie' toen van de staten kreeg, werd hij in de achttiende eeuw door het hof aangesteld (Hof S, 1, fol. 153-154: 14 september 1713); nadere instructies uit 1673 en 1731 in Hof S, 1, fol. 112-113 en 180). Zie voor deurwaarders en bodes ook nog de nadere instructie van 1544 (Hof A, fol. 39) en het reglement inzake boelgoedsresten uit 1775 in Hof S, 1, fol. 261-263.

114. Vergelijk Hof S, 1, fol. 203: 18 mei 1746.

115. Hun werkzaamheden komen gedetailleerd naar voren in de tarieflijst uit 1730 van vergoeding voor hun diensten, in *ibidem*, fol. 176-178; ook de resoluties van 6 oktober 1784, 16 februari 1789 en 19 oktober 1791 in *ibidem*, fol. 298, 309-312 en 316v.

116. 's Hof's 'Reglement rakende de pligt van de scherprechter' uit 1756 en een nadere instructie uit 1781 in *ibidem*, fol. 217 en 296.

117. Deze hospes, waarschijnlijk de herbergier van 'Het Wapen van Leeuwarden', moest de getuigen in criminele zaken, en soms ook 'geconfinerden', logeren; zie zijn 'ordre en reglement' van 1720, met aanvulling van 1722 in *ibidem*, fol. 159v.

118. Vergelijk Sickenga, *Het hof van Friesland*, 65-66.

terwijl soms niet bekend is of naast betaling voor diensten ook een vast jaarlijks bedrag werd uitgekeerd. Daarbij komt nog, dat sommige van deze ambtenaren nevenfuncties hadden. Pas na 1795 komen hierover duidelijker gegevens naar voren.

Carrièreverloop

Een duidelijk carrièreperspectief bestond niet binnen het ambtelijk apparaat. Het opstellen van het tableau der functionarissen heeft mij echter wel enig inzicht opgeleverd in de mogelijkheden van stijging binnen de dienst. Om beneden aan de ladder te beginnen: elke raadsheer had een eigen klerk die hij aanvankelijk uit eigen zak schijnt te hebben betaald. Totdat in 1774 bepaald werd dat deze klerken een vast jaarsalaris zouden ontvangen¹¹⁹, vormden zij dus een brok 'verborgen' bureaucratie¹²⁰. Het was in de achttiende, en misschien al in de zeventiende eeuw, een gewoonte geworden dat dit raadsheersklerkschap een springplank vormde tot een carrière binnen het hof. Voor deze klerken gold anciënniteit als basis voor het eventuele opvolgen in een vacante post onder de 'suppoosten van den Hove'. Het hof regelde in 1769 nauwkeurig de modaliteiten van die anciënniteit: als de raadsheer bij wie de 'oudste' klerk in dienst was defungeerde, dan zouden zijn dienstjaren blijven bestaan - en behield hij dus zijn rang - als hij door de opvolgende raadsheer in dienst werd genomen. Was die raadsheersplaats echter nog vacant of was de nieuwbenoemde nog niet geïntroduceerd, en viel er intussen een post open waarvan aan het hof de begeving stond, dan verloor deze 'oudste' klerk - zij het tijdelijk - zijn 'recht' en zou hij worden gepasseerd ten behoeve van de hem in rang volgende klerk¹²¹. Hieruit valt te concluderen, dat de raadsheersklerken niet tot het vaste personeel binnen het hof werden gerekend. Deze opvatting is na 1774 blijkbaar niet gewijzigd¹²². Pas in 1806 werd uitgemaakt, dat de klerken van raadsheren en procureur-generaal, die naast het administratieve werk ter aanvulling van hun geringe salaris ook 'eenige personele en huiselijke diensten' verrichtten, niet tot de 'dienstboden' behoorden¹²³.

119. Dit geschiedde - nadat een desbetreffend verzoek al in 1759 was gedaan - pas bij resolutie van de staten dd. 9 mei 1774 art. 14. De klerken der raadsheren zouden jaarlijks 20 zilveren duca-ton (f. 62,-) ontvangen. De griffier werd belast met de uitkering daarvan, per kwartaal; zie Hof S, 1, fol. 257.

120. Zie voor het belang van die 'verborgen' bureaucratie Roorda en Huussen, 'Das Heft in der Hand', 304.

121. Hof S, 1, fol. 237v (resolutie van 25 april 1769).

122. Nog in 1801 refereerden sollicitanten voor de post van bode aan de resolutie van 1769; zie hieronder noot 241.

123. Staatsbesluit van 4 juni 1806, nr 11 'dat de klerken der Raden en van den Proc. Gen. aan de ordonnantie op de dienstboden niet onderworpen zijn', genomen naar aanleiding van de vraag van het hof aan de raadspensionaris of deze klerken begrepen waren in art. 17 van de publicatie over de belasting op de dienstboden. In hun brief van 24 mei 1806 geven de raadsheren nog enige informa-

Van de 35 *ordinaris* deurwaarders die in de periode 1701 tot 1811, blijkens de resoluties van het hof¹²⁴, werden aangesteld, waren er 28 klerk van een raadsheer, drie waren bode, terwijl van vier hunner de laatste functie niet is geregistreerd. Van de 52 boden die in die zelfde tijd werden benoemd, waren er 32 klerk van een raadsheer en was er één tevoren deurwaarder. Van 19 bodes zijn de antecedenten niet genoteerd¹²⁵. Drie van de vijf in de achttiende eeuw aangestelde gardeniers waren tevens bode of dienaar van de criminele justitie¹²⁶.

Van belang voor de beantwoording van de vraag naar de cohesie van en doorstroming binnen het ambtelijke apparaat is het te weten hoe de carrières van deze uitvoerende functionarissen verder verliepen. Het verloop van personeel binnen de rangen van bode en deurwaarder lijkt niet groot te zijn geweest. Van de zestien deurwaarders die 'vrijwillig' de dienst opzegden (zie Bijlage I), zijn er zeven in een hogere functie gekomen; één wisselde in 1771 met een bode van baan¹²⁷; van acht is de reden van hun ontslag niet bekend. Van die zeven klimmers waren er vier tot eerste deurwaarder en drie tot tweede klerk ter griffie (*rollarius*) benoemd. Van de vierentwintig bodes die 'vrijwillig' aftraden, kwamen er tien in een hogere functie: vier werden eerste deurwaarder, vijf tweede klerk en één van hen, Johannes Ruardi, maakte na vijftien jaar dienst als bode in 1730 zelfs de sprong naar het ambt van substituut procureur-generaal.

Uit Bijlage II blijkt, dat de kans van bodes en deurwaarders - tezamen 102, zie ook Bijlage I - om hoger op te komen 1 op 3,4 was. De grens lag bij het ambt van substituut griffier; de benoeming van Ruardi tot substituut procureur-generaal was een uitzondering. De functies van tweede klerk ter griffie, eerste deurwaarder en substituut griffier werden echter kennelijk zoveel mogelijk met bodes en deurwaarders bemand. De raadsheersklerken, op hun beurt, vormden het recruteringsveld voor deurwaarders en bodes. Het benoemingsbeleid ten aanzien van de lagere functionarissen heeft, zeker als men hun ambtsperioden mede in aanmerking neemt, voor continuïteit en stabiliteit in de dienst gezorgd. Bij het promotiebeleid heeft meestal niet de anciënniteit de doorslag gegeven. Deze gold, zoals wij al zagen, wel als basis voor de klerken van de raadsheren, maar met een uitzondering die in de praktijk

tie over hun klerken: 'doorgaans jongelieden, die van zichzelf geene middelen van bestaan hebben'; zij werken bij de raadsheren thuis; hun salaris bedraagt ongeveer f. 100,- 's jaars, waarboven zij maar weinig extra-inkomsten hebben uit speciaal schrijfwerk; de mogelijkheid dat zij bij gebleken bekwaamheid en goed gedrag in dienst van het hof kunnen komen bestaat nog steeds. Af-schrift van de brief en uittreksel uit het Staatsbesluit in Hof L, 12, fol. 65-66.

124. Hof S, 1 en 2.

125. Van deze 19 onbekende functies zijn er slechts 3 uit de periode vóór 1788; van geen van de sindsdien benoemden is hun vorige functie vermeld. Het is onwaarschijnlijk, gezien het aanstellingsbeleid bij de deurwaarders, dat inderdaad geen van hen raadsheersklerk zou zijn geweest.

126. Dit is een van de weinige voorbeelden van cumulatie van functies bij het hof; vergelijk Hof S, 1, fol. 202v, 277v, 319v.

127. Hof S, 1, fol. 243-244; dit gebeurde met schriftelijke toestemming van de stadhouder.

van belang kon zijn. Bij het opstellen van het carrièreverloop van de lagere ambtenaren (zie Bijlagen II en III) is mij gebleken dat herhaaldelijk personen die op grond van hun anciënniteit aanspraak hadden kunnen maken op promotie, werden gepasseerd ten gunste van collega's die korter in dienst waren.

Voor de hogere ambtenaren was hun functie in het hof lang niet altijd het einde van hun carrière. Dit gold in sterkere mate voor de raadsheren en griffiers dan voor de procureurs-generaal en hun substituten. Van de laatsten heb ik in de door mij geraadpleegde archivalia geen gegevens gevonden over hun vorige en eventuele nieuwe functie¹²⁸. Van de elf sinds 1701 benoemde procureurs-generaal was dr. Pieter W. Ramaker (1742-1749) commies-generaal der convoeien en licenten, mr. Elias Wigeri (1780-1791) *professor juris honorarius* en mr. Pieter Wierdsma (1806-1811) procureur-generaal en advocaat fiscaal-generaal van het gewest. De in juli 1795 'gedimiteerde' mr. Thomas Wieland (1791-1795) werd in 1801 raadshere en zijn opvolger mr. Petrus de Gavere legde in oktober 1795 zijn ambt al weer neer om lid van de hoge justitiekamer in Groningen te worden. Van de negen sinds 1701 benoemde griffiers - die allen hun ambt beëindigden door vrijwillig aftreden - werden mr. Hans W. Plettenberg (1746-1752) en zijn opvolger mr. Isaak Acronius (1752-1759) beiden raadshere; dr. Vincentius van Glinstra (1759-1773), tevens advocaat voor den hove, werd grietman van Stellingwerf-Oosteinde en Daniel J. A. Drevon de Montargues (1773-1774) fungeerde van 1774 tot 1782 als ontvanger-generaal van de floreenrente¹²⁹.

Handhaving van interne orde en ambtscode

Allicht kende ook de Friese bureaucratie zijn grote conflicten en kleine ruzies. Waar de rechtsprekende competenties tussen de hoge colleges niet steeds duidelijk afgegrensd, of afgrensbaar, waren, lag conflictstof voor het grijpen. Er rezen tussen het hof en andere colleges geschillen over de jurisdictie op Schiermonnikoog, over militairen, studenten, zeelieden enz. met gedeputeerden, het krijgsgerecht, de *senatus judicialis* van Franeker en de raad ter admiraliteit. Het is hier niet de plaats daarop in te gaan¹³⁰. Thans gaat het ons er om na te gaan hoe conflicten binnen het hof zelf werden opgelost. De staten hadden, als soeverein, het oppertoezicht

128. Met uitzondering van de al genoemde bode Ruardi die van 1730 tot 1738 als substituut van de procureur-generaal fungeerde en van Sipke Tresling, die van 1730-1738 bode was van de staten van Friesland (Zie: *Nederland's Patriciaat XVIII* (1928/29) 213. Ter toelichting bij de gegevens in Bijlage I diene nog dat van de 8 sinds 1701 benoemde substituten er 2 in functie overleden, 2 vrijwillig aftreden zonder dat de reden daarvoor bekend is, 1 ontslag nam wegens 'ouderdom en ziekte' (Sipke Tresling die van 1738-1787 fungeerde), en 2 uit hun ambt werden ontzet.

129. De carrières van de raadsheren blijven hier buiten beschouwing om redenen al eerder aangegeven (zie ook noot 72).

130. Vele gedrukte *Deducties* leggen daarvan getuigenis af, terwijl ook in de retro-acta- en missiveboeken van het hof daarover een en ander is te vinden. Alles bij elkaar geeft het, naar een voorlopige indruk, niet de impressie van een voortdurende staat van oorlog met de andere colleges.

op de uitoefening van de rechtspraak door het hof. Zij waren het immers die het hof zijn instructie hadden gegeven. Na de conflicten met de uitvoerende macht tijdens de zeventiende eeuw, zijn er vóór 1795 maar weinig aanwijzingen van ingrijpen in het functioneren van het hof of in zijn procesvoering. Een enkel voorbeeld haalde ik hierboven al aan. Voorzover bekend, is vóór 1795 nooit een raadsheer, procureur-generaal of griffier door de staten uit zijn ambt ontzet.

Ter handhaving van regels, orde en gedragscode moest de raad diverse malen tegen suppoosten van den hove optreden. Vóór 1796 nam het hof dertien tuchtmaatregelen¹³¹ tegen lagere functionarissen; tussen 1796 en 1811 waren het er zeventien. Dit duidt erop dat na 1795 krachten aan werk waren die de orde en regelmaat binnen de organisatie van het hof verstoorden. De ernstigste affaire was die rond de substituut procureur-generaal Pieter Heerbels die in 1787 was benoemd. Hij haalde zich in 1791 het ongenoegen van de raad op de hals door het gebruik van 'onbehoorlijke uitdrukkingen' in een ambtelijke brief aan de raadsheer dr. Arent A. van Haarsma (1788-1796). Het hof berispte Heerbels hierover en beval hem zich voortaan in ambtelijke aangelegenheden door middel van een 'request' tot de volle raad te richten¹³². Een halfjaar later ging het weer mis. De substituut procureur-generaal richtte toen in een request om toortsgeld over het jaar 1792 valse - niet nader gespecificeerde - beschuldigingen aan het adres van de eerste en presiderende raad, Assuerus Vegelin van Claerbergen (1763-1792) en van de procureur-generaal mr. Thomas Wieland. De raad nam deze recidive zo ernstig op dat hij de zaak niet meer tuchtrechtelijk afdeed, maar Heerbels wegens belediging veroordeelde tot een boete en het vragen van excuses aan beide heren¹³³. Toen de man hardnekkig weigerde aan dit vonnis gevolg te geven, zeggend 'ik blijf bij mijn woord, ik doe het niet' besloot het hof hem wegens ongehoorzaamheid aan zijn bevelen te 'casseren'¹³⁴.

131. Deze werden geregistreerd in de resolutieboeken (Hof S, 1 en 2). Minder ernstige vergrijpen, welke met een berisping werden afgedaan, zijn geregistreerd in de zogenaamde memoriaalboeken van de vertrekkamer; deze zijn pas vanaf 1734 overgeleverd (Hof QQ, zie aldaar QQ 2, fol. 14-28 met berispingen van de bodes Sprenger en Schotanus wegens dronkenschap in 1772 en 1773).

132. Hof S, 1, fol. 315v (6 juli 1791); een week later moest het hof Heerbels verbieden 'de dienaars der crimineele justitie anders dan in 's Lands dienst te gebruiken' of 'hen eenig dreiggement van cassatie te doen, veel min hetzelfde te effectueeren'. Hem werd gelast zich tot de raad te wenden, als hij klachten had, en de dienaars zoveel mogelijk gelijkelijk te laten delen in de vergoedingen voor hun diensten: Hof S, 1, fol. 316 (15 juli 1791).

133. Hof MM 2 (compositieboek) fol. 37.

134. Hof S, 1, fol. 318-319 (2 februari 1792). Met Heerbels was men toen nog niet klaar: in 1797 werd hij gearresteerd op beschuldiging van het schrijven van (anonieme) lasterlijke artikelen in de kranten, gericht tegen de procureur-generaal, dr Nicolaas Scheltema (1796-98), en anderen; zie Hof S, 2, fol. 18 (8 december 1797), en een gedrukte *Remonstrantie voor Pieter Heerbels ...* (1797) en *Derde request van Pieter Heerbels...* (31 januari 1797), beide aanwezig in de Provinciale Bibliotheek te Leeuwarden onder Pb 16267 en Pb 18240. Hierbij zij nog aangetekend dat Heerbels al op 1 september 1789 was berispt wegens het niet uitvoeren van dienstbevelen (Hof QQ 2, fol. 155).

De overige twaalf tuchtmaatregelen vóór 1796 betroffen bodes (5), deurwaarders (4), dienaren van de criminele justitie (2) en een advocaat voor den hove (die overigens niet tot de 'suppoosten' van den hove behoorde). Zij werden wegens 'excesen', dronkenschap tijdens de uitoefening van hun ambt, nalatigheid, verduistering van gelden en het negeren van dienstbevelen gestraft met maatregelen die liepen van schorsing voor de duur van drie of zes maanden tot ontslag. Bij toepassing van de laatste maatregel ging het in vijf van de zes gevallen om herhaling van de misdragingen.

Ook in de periode na 1796 waren er problemen met de substituut procureur-generaal. Jacob Groenia werd op 21 juni 1798 voor onbepaalde tijd uit zijn ambt geschorst wegens belediging van de eerste en presiderende raad, Abraham Staal, en wegens het niet opvolgen van dienstorders¹³⁵. Zijn schorsing werd na belofte van beterschap in september weer ingetrokken¹³⁶. Groenia bleef licht ontvlambaar: in 1803 en 1806 kreeg hij van de raad een terechtwijzing wegens het slaan van arrestanten en het doen van oneerbiedige voorstellen aan zijn chef, de procureur-generaal¹³⁷. In 1807 barstte de bom toen bleek dat Groenia, in strijd met de resoluties van het hof en zijn dienstbevelen, buiten weten van de procureur-generaal onder meer een man had gearresteerd die in 1800 door het hof van rechtsvervolgning was ontslagen¹³⁸. Men krijgt de indruk dat rond 1800 de substituten van de procureur-generaal onder grote druk leefden: de politieke veranderingen - waarover wij nog komen te spreken - tastten de continuïteit in de personeelsbezetting van de raad sterk aan; zij waren ondergeschikt aan de procureur-generaal, maar hadden toch een flinke eigen verantwoordelijkheid voor het handhaven van de openbare orde, voor het arresteren en verhoren van verdachten, terwijl ze ook nog, samen met de procureur-generaal als chef van de dienaars der criminele justitie fungeerden.

135. De aanleiding is te sprekend om haar niet te citeren: '... dat hij [Groenia] op den 18e Majj 11. ten huize van den eersten en praesideerenden Raad A Staal [1796-98] met veel drift tegen deszelvs huisvrouw ten aanhooren van de dienstmaagd heeft gezegd: wel te weeten dat haar man niet te huis was, en haar rapport kwam brengen, dat hij zijne aristocratische bevelen volbragt hadde, en voorts na eenige woordenwisseling gezegt: 'hij doet het! hij doet het! hij is de man die onder schijn van een verheeven patriottisme de grootste intrigant is en zijn eigen belangen zoekt'; dat men een tempel voor de vrijheid bouwde, daar men intusschen vrije menschen tot slaaven maakte, en eindelijk als woedende bij het uitgaan er nog bij gevoegd: 'hij zal tog na de blixem". (Hof S, 2, fol. 22v). Staal, die voor zijn benoeming 'leraar der Mennonieten' was geweest, kreeg in 1798 ontslag.

136. *Ibidem*, fol. 23.

137. *Ibidem*, fol. 44-45 (9 september 1803) en fol. 60v (19 november 1806).

138. *Ibidem*, fol. 62v-63 (7 juli 1807). Aangezien het ambt van substituut-procureur-generaal in 1803 was verdeeld over Groenia en Carel Lochnaar - die al van 1793 tot 1796 substituut-procureur-generaal was geweest -, krachtens welke regeling beiden de helft van het jaarsalaris zouden genieten, werd de 'dienst' door deze schorsing niet in ernstige mate geschaad. Op de achtergrond van Groenia's ambtsmisbruik kom ik hieronder bij de beschrijving van de criminele rechtspraak nog terug.

Hun salariëring kwam, dunkt mij, niet overeen met die relatief grote verantwoordelijkheid.

De dertien overblijvende tuchtrechtelijke maatregelen sinds 1796 - naast de vier resoluties tegen de substituut procureur-generaal - betroffen wederom bodes (3), deurwaarders (1), dienaars van de criminele justitie (6) en advocaten (3). Vijf van hen werden ontslagen; anderen kregen schorsing voor zes weken of drie maanden opgelegd; de advocaten kregen terechtwijzingen wegens onregelmatigheden of het gebruik van beledigende uitdrukkingen. De relatief sterke toeneming van tuchtrechtelijke maatregelen tegen suppoosten van den hove sinds 1796 - ongeveer vier maal zoveel - wijst op een zekere mate van desoriëntering in de organisatie die, zoals we nader zullen zien in de paragraaf over de veranderingen na 1795, duidelijk aanwijsbaar is. Overigens wil dat natuurlijk nog niet zeggen dat die desorganisatie de *enige* oorzaak van spanningen en wangedrag is geweest.

Behalve strafsancities tegen ongewenste daden of gedragingen van zijn personeel, deelde het hof ook beloningen uit aan ambtenaren waarover het tevreden was. Deze tevredenheid kwam natuurlijk het eerst tot uiting in het promotiebeleid. Daarnaast deelde het hof ook incidentele beloningen, 'douceurs', uit¹³⁹. Deze werden uitsluitend, of voornamelijk, toegekend als vergoeding voor het uitvoeren van buitengewone dienststopdrachten. Zo kreeg de eerste deurwaarder Sierk Faber - die een mooie carrière zou maken, zie Bijlage III - in 1776 wegens de voortreffelijke wijze waarop hij bibliotheek en archief van het hof had helpen reorganiseren een douceur van 100 zilveren ducats¹⁴⁰.

Salariëring

De zojuist genoemde onregelmatige uitkeringen geven mij gelegenheid de bezoldiging¹⁴¹ van de functionarissen van het hof, waarvan hierboven al herhaaldelijk sprake was, afzonderlijk aan de orde te stellen. De inkomsten bestonden in het algemeen uit een vast jaarsalaris in geld en emolumenten die grotendeels bestonden uit vergoedingen van speciale diensten, aan particulieren of het land betoond. Daarnaast werden soms ook uitkeringen in natura gedaan. Niet alle ambtenaren hadden aanvankelijk een vast jaarsalaris.

Met ingang van 12 april 1719 werden de jaarsalarissen van raadsheren en procu-

139. Vergelijk Vries, 'Geschapen tot een ieders nut', 344.

140. Hof S, 1, fol. 264 (24 oktober 1776).

141. In dit opstel gebruik ik de termen salaris, tractement en dergelijke door elkaar. Het is goed erop te wijzen dat de tijdgenoten blijkbaar een precies onderscheid maakten: werken op salaris, namelijk volgens een door de overheid vastgesteld tarief; op tractement werken, dat wil zeggen een vaste wedde (gage) verdienen; vergelijk Vries, 'Geschapen tot een ieders nut', 343 en Tineke de Danschutter, 'Agenten bij de Staten-Generaal in de 17e en 18e eeuw. Een onderzoek naar hun functie' (ongepubliceerde doctoraalscriptie, Instituut voor Geschiedenis RU Groningen, project Bureaucratisering; 1977) hfst. viii.

reur-generaal verhoogd tot 1.500 Carolusguldens¹⁴². Van de griffier is alleen het bedrag van de verhoging bekend¹⁴³. De tarieven die de hoogte van de emolumenten mede bepaalden, mochten toen niet verhoogd worden. De substituut-griffier kreeg een vast salaris van *f.* 350,-¹⁴⁴, naast de emolumenten die hem krachtens de tarieflijst der kanselarijgerechtigheden toekwamen. Uit de bewoordingen van de staatsresolutie blijkt dat de griffier aan zijn substituut *f.* 150,- moest uitkeren. De 'commissies' voor Nicolaus Tania (1723) en Petrus Bosscha (1755) spreken dan ook van een 'gage' van *f.* 350,-¹⁴⁵. De gage van de *rollarius* bedroeg *f.* 225,-¹⁴⁶. Ook de eerste deurwaarder kreeg naast emolumenten een jaarwedde¹⁴⁷. Van de andere functionarissen is mij niet bekend of zij een vast jaarsalaris kregen naast hun emolumenten. Wel bleek mij dat de al eerder genoemde gardenier jaarlijks 10 zilveren ducats ontving, en dat de 'correspondent' bij HHM in Den Haag *f.* 400,- kreeg¹⁴⁸. De beide vuuraanzetters wier salaris in 1731 tot *f.* 50,- was verhoogd, kregen in 1771 wegens hun meerdere werkzaamheden opnieuw een verhoging, tot 20 zilveren ducats¹⁴⁹. De procureur-generaal kreeg omstreeks 1795 salarisverhoging tot *f.* 2.000,-¹⁵⁰ op een moment dat de raadsheren een jaarwedde van *f.* 1.500,- genoten (zie noot 142). Ook zijn substituut genoot een jaarwedde, die ik echter gedurende de achttiende eeuw niet gespecificeerd vond¹⁵¹.

142. Staatsresolutie van 9 maart 1719; vergelijk Hof S, 1, fol. 157v-158. Hun jaarwedde bedroeg toen waarschijnlijk *f.* 1.000,-, vergelijk Sickenga, *Het hof van Friesland*, 50. De commissies voor de raadsheren en anderen (in Hof C) geven daarover geen uitsluitel. De formule luidt daar: ende dat op de wedden, eeren ende profijten daertoe staende en behorende' (1752). In de commissie voor Sicco Gerlma (juni 1798) die door het Intermediair Uitvoerend Bewind tot raadsheer werd benoemd, heet het: '... en zulks op het gewoon tractement van vijftienhondert guldens en profijten, zonder emolumenten van den Lande te genieten' (Hof C, fol. 663v). In de commissie van diens opvolger Montanus Hettema, benoemd door het uitvoerend bewind, leest men weer: '... en zulks tot de rechten, wedden, profijten en vervallen daertoe staende en behorende' (Hof C, fol. 666v, 8 november 1798).

143. Hof S, 1, fol. 157v-158: het salaris van de griffier 'met nog een honderten vijftig guldens boven de drie hondert en vijftig carolusguldens die denselven te voren geaccordeert zijn geweest, om wegens het tractement van den secretaris [substituut-griffier] in uijtgave te mogen brengen'.

144. Dit bedrag wordt als 'gage' genoemd in de commissie voor H. Vitringa: Hof D.J297, 18 juni 1688.

145. Hof C, fol. 525v en 564v.

146. Hof S, 1 fol. 110 en 132.

147. Blijkens het model voor een 'commissie' voor een deurwaarder, waarin echter het bedrag niet is ingevuld: Hof D, 298-300.

148. Zie noot 64.

149. Hof S, 1, fol. 180 en 244.

150. Blijkens de 'commissie' voor Petrus de Gavere, in Hof C, fol. 629v-631 (13 juli 1795). In tegenstelling tot de commissie der raadsheren is in die voor de procureur-generaal wel steeds zijn jaarwedde gespecificeerd, vergelijk Hof C, fol. 281 (december 1704: *f.* 1.000,-) en 557v (december 1749: *f.* 1.500,-).

151. Vergelijk commissie-model in Hof D, 295 en vooral de commissie in Hof C, fol. 282v (november 1705).

De uitkeringen in natura aan griffier en suppoosten in de vorm van turf, hout en kaarsen werden in 1730 door de raad omgezet in uitkeringen in geld¹⁵².

Vooruitlopend op een afzonderlijke paragraaf, gewijd aan organisatorische wijzigingen na 1795, kan nu al een en ander worden opgemerkt over het salarisverloop van de functionarissen bij het hof. De politieke gebeurtenissen sinds 1795 en de drang naar bestuurscentralisatie en bezuiniging hebben hun neerslag gevonden in een aantal bronnen die ons een kijk geven op de personeelsbezetting en salariëring van het Friese hof - en ook van andere gewestelijke hoven en hoge colleges - die ons voordien niet, of niet in die mate, werd gegund.

Vóór de invoering van de federalistische staatsregeling van 1801 heb ik maar weinig aanwijzingen van salarisverhoging of -verlaging gevonden. De zojuist genoemde tractementsverhoging van de procureur-generaal was er één van¹⁵³. Een uitvoerig en gemotiveerd verzoek van de Friese raadsheren aan het uitvoerend bewind om verhoging van hun tractement werd niet onmiddellijk ingewilligd¹⁵⁴. Pas in 1803 stelde het departementaal bestuur van Friesland nieuwe salarissen vast voor alle 'amptenaaren en suppoosten' van het hof. De aanleiding daartoe was ongetwijfeld de omzetting, einde 1801, van het oude hof in het departementaal gerechtshof van Friesland. Het besluit van het departementaal bestuur geeft tevens een compleet inzicht in de bemanning van het hof en in de wijze waarop de salarisbestanddelen van sommige leden tot stand kwamen (zie Bijlage IV).

Alle tractementen zouden door de ontvanger-generaal der domeinen en consumptien uitgekeerd worden - voor driekwart uit de 'algemeene Casse' en voor eenkwart uit de 'Departementale Casse'¹⁵⁵. Bij de post der twaalf raadsheersklerken werd uitdrukkelijk aangetekend: 'waarvan de aanstelling en afstelling, mitsgaders de volkomene beheering en dispositie als van ouds aan ieder Raad wordt overgelaten'. Opmerkelijk is vooral dat sommige salarisbestanddelen uitdrukkelijk zijn bestemd ter vergoeding van diensten die door anderen dan de ontvangende ambtenaar werden verricht, en dat andere salarisgedeelten, met name van de griffier en van zijn substituu, waren bestemd voor uitkering aan hun ondergeschikten die echter daarnaast een tractement rechtstreeks uit de landskas ontvingen.

Het eerste volledige overzicht van alle functionarissen, met opgave van hun sala-

152. Hof S, 1 fol. 179 (16 december 1730) met een gespecificeerde lijst van hetgeen elke 'suppoost' toekwam en op welk geldbedrag dit werd gewaardeerd (totaal 627 gld, 5 st).

153. Volledigheidshalve signaleer ik nog een resolutie van 1 maart 1782 waarbij het hof de schrijflonen van de klerken ter griffie vaststelde: Hof S, 1, fol. 283.

154. Zie schrijven dd. 19 juli 1800 in Hof 1,4, fol. 153v-159v. Daaruit blijkt dat het jaarsalaris nog steeds (sinds 1719!) f. 1.500,- bedroeg. Belangwekkend is ook, dat zij hun emolumenten op slechts f. 100,- per jaar becijferden (fol. 159r).

155. *De archieven van de lands- en gewestelijke besturen in Friesland 1795-1813*, met aanvullingen (Leeuwarden, 1967-1968), Rijksarchief in Friesland (BRF). Dit archief wordt thans opnieuw geïnventariseerd.

ris én emolumenten, werd door het hof zelf opgesteld naar aanleiding van het staatsbesluit van 9 augustus 1805 nr 3¹⁵⁶. Uit Bijlage IV wordt duidelijk dat de emolumenten van de heren, althans volgens hun eigen opgaven, maar een gering deel uitmaakten van hun jaarsalaris. Een uitzondering vormen de griffier en zijn substituut en de dienaren van de criminele justitie¹⁵⁷. Naar het zich laat aanzien, is in de periode 1806 tot 1811 geen noemenswaardige wijziging opgetreden in bezoldiging van de functionarissen van het hof¹⁵⁸.

DE ORGANISATIE VAN DE CRIMINELE RECHTSPRAAK IN DE ACHTTIENDE EEUW

Zoals in een vorige paragraaf reeds is uiteengezet is het meest markante aspect van de criminele rechtspraak in Friesland het gecentraliseerde karakter ervan. In andere gewesten was de criminele rechtspraak meestal lokaal of regionaal georganiseerd. Sprak het Friese hof in de periode 1701 tot 1811 ruim 7.500 strafvonnissen uit, het hof van Holland kwam in diezelfde periode niet verder dan 800¹⁵⁹. Ik merkte reeds op, dat op lokaal en regionaal niveau in Friesland de stedelijke magistraten en grietmannen en dorpsrechters kleine vergrijpen mochten afdoen. Misdrijven moesten door het hof worden berecht. Waar de grens tussen vergrijpen en misdrijven precies lag, is in het huidige stadium van ons onderzoek nog niet ondubbelzinnig vast te stellen. Dat de arm van het hof ver reikte moge blijken uit één geval uit vele: een elf-jarige jongen werd in 1774 door de magistraat van Dokkum wegens diefstal van

156. Schrijven van het hof dd. 4 september 1805 in antwoord op de begeleidende missive van het departementaal bestuur van Friesland, dd. 15 augustus 1805, in Hof L, 12, fol. 37v-40v.

157. Voorgenoemd schrijven meldt ook nog dat de acht oudste advocaten voor het bedienen van de onvermogene criminele gevangenen f. 200,- per jaar ontvangen; op hun functie komen wij nog terug. De scherprechter kreeg volgens de opgave van 1805 een jaarlijks tractement van f. 651,- benevens f. 100,- voor een woning; zijn emolumenten bedroegen ongeveer f. 50,-.

158. Zie de 'Specifieke lijsten der leden in den Hove van Vriesland, griffier, mitsgaders van alle ambtenaren en suppoosten tot hetzelfde collegie behorende', welke lijsten sinds 1806 jaarlijks werden opgesteld op basis van de 'declaratoiren' van de ambtenaren zelf. Zij dienden, ingevolge de nieuwe belastingwetgeving, een 'zegel' te betalen over hun jaarwedde en emolumenten. Deze, en andere dergelijke lijsten zijn, hoewel niet steeds vergelijkbare informatie verschaffend, van groot nut voor het inzicht in het toenmalige ambtenarenapparaat. Voor de gerechtshoven, en dan speciaal dat van Friesland, zie ARA, archief ministerie van justitie en politie 1806-1810 (inventaris leeszaal 73) nrs 314-316, 319, 324, 329, 331. De weetgierigheid van 'Den Haag' moest het hof ook nog eens bevredigen bij zijn schrijven van 8 april 1807, waaraan een 'Specifieke lijst van de tractementen en andere vaste beloningen en betaling op bepaalde termijnen', ingezonden aan de minister van justitie en politie 'voor de Raden, Ministers en Suppoosten van dien Hove, en voor de geëmployeerden voor de criminele justitie', werd toegevoegd; zie Hof L, 12, fol. 87-90 en 91-92.

159. Vgl. A. H. Huussen jr., 'De rechtspraak in strafzaken voor het Hof van Holland in het eerste kwart van de achttiende eeuw', *Holland, regionaal-historisch tijdschrift*, VIII (1976) 116-139 en H. A. Diederiks, e.a., 'Crime Patterns in the Netherlands during the 18th Century' (unpublished paper for the conference of the Social History Society; Birmingham, January 1977).

enige zilveren gespen en knopen naar het blokhuis te Leeuwarden opgezonden, waarna zijn veroordeling door het hof volgde.

Op de stadia van het strafproces voor het Friese hof behoef ik hier niet nader in te gaan¹⁶⁰. De karakterisering van deze procedure is minder gemakkelijk dan oudere literatuur ons wil doen geloven. Voorda, die zelf advocaat voor het hof was geweest en de praktijk daar dus uit eigen ervaring kon kennen, beweert wel 'dat alle crimineele processen aldaar *ordinair* worden beleid', maar zo eenvoudig liggen de zaken niet¹⁶¹. Het is ons duidelijk geworden dat de door Voorda zo gemaakte *extra-ordinaris* procedure ingang heeft gevonden in gevallen waarin de arrestant de hem ten laste gelegde feiten had bekend of waarin het bewijs zodanig geleverd werd geacht, dat een vonnis zonder meer kon worden geveld¹⁶². De betekenis daarvan is dat ook in Friesland een - zij het, bijvoorbeeld in vergelijking met het hof van Holland, vermoedelijk relatief kleiner - aantal verdachten toch geen *ordinaris* proces kreeg, waarin hun immers, als gelijkwaardige procespartij tegenover de procureur-generaal en verdedigd door een advocaat, een schriftelijke procedure werd toegestaan¹⁶³. De betekenis van het relatief grote aantal niet-inquisitoire strafprocessen in Friesland is, op zijn minst, tweeledig.

Ten eerste leidt de op het proces in burgerlijke zaken gelijkende strafprocedure tot veel omvangrijker dossiervorming. Langbein heeft bij zijn vergelijking van de uit de Duitse *Constitutio Criminalis Carolina* (1531) en uit de Franse ordonnantie van Villers-Cotterets (1539) voortvloeiende dossiervorming opgemerkt, dat voor de *Carolina* het dossier in de eerste plaats diende ter vergemakkelijking van adviesaanvraag aan andere rechtscolleges bij moeilijke gevallen.

160. Daarvoor verwijs ik naar een te publiceren studie naar aanleiding van het hierboven in de inleiding genoemde kwantitatieve onderzoek naar de strafvonnissen van het hof. Voor een korte samenvatting van de Friese strafprocedure zie men: B. Voorda, *De Crimineele Ordonnantien van Koning Philips ... verzameld van een Verhandeling over het verstand van de Ordonnantie op den stijl van procedereen in crimineele zaaken, mitsgaders aantekeningen bij verscheidene artikelen van die Ordonnantie* (Leiden, 1792) *Verhandeling*, 15-18. Voorda deelt daar (17) mee dat men in de Friese praktijk in de geest van Filips' ordonnantie van 1570 handelt 'schoon niet uit kracht van die Ordonnantie, die ik 'er nooit heb zien bij brengen'. Zo ook A. Oudemans, 'Over de rechtskracht der Crimineele Ordonnantie van Koning Philips II in ons vaderland', *Nederlandsche Jaarboeken voor Regtsgeleerdheid en Wetgeving* IV (1842) 174-192, i.c. 184.

161. Voorda, *De Crimineele Ordonnantien, Verhandeling*, 17.

162. Dat blijkt tevens uit verschillende modellen die men in de griffie van het hof hanteerde voor het registreren van strafvonnissen in de criminele registers. Interessant is ten deze ook een in het archief van het hof overgeleverd 'formulierboek', zie Hof UUU. Ik dank mevr. mr. B. S. Hempenius-van Dijk die mij op dit register attent maakte, en drs. H. P. van Est en mr. G. H. D. Bavelaar, medewerkers aan het eerder genoemde onderzoeksproject, die de sententiemodellen uit de criminele registers verzamelden.

163. Zie voor het, overigens niet steeds scherpe, onderscheid tussen ordinair en extra-ordinair proces Huussen, 'De rechtspraak in strafzaken voor het Hof van Holland', 122-124 en de daar vermelde literatuur.

The French dossier, however, was the critical device of internal coordination within a bureaucratized instance court and within an appellate hierarchy of courts¹⁶⁴.

Hoeveel meer gewicht het bureaucratiseringsaspect heeft bij het Friese hof, wordt duidelijk als men zich in herinnering brengt dat van de strafvonnissen van het hof geen appel mogelijk was en als men daarbij de gigantische hoeveelheid dossiers overziet die het hof als neerslag van zijn strafrechtspraak in de periode 1700 tot 1811 heeft nagelaten¹⁶⁵.

Ten tweede genoot de verdachte in zo'n *ordinaris* proces - ook al zat hij dan gewoonlijk in voorarrest op het blokhuis - een veel grotere mate van rechtsbescherming. Hij was dan niet - althans niet meer - een voorwerp van (geheim) vooronderzoek, maar partij in een openbaar proces. Zo wijst Voorda op een aspect, dat ons heden ten dage kan interesseren: de Friese advocaten hebben vrije toegang tot hun cliënt en kunnen hem ongestoord onder vier ogen spreken¹⁶⁶ - een verworvenheid die in sommige zich noemende rechtsstaten teloor dreigt te gaan. Deze gang van zaken in Friesland is door Voorda en andere rechtsgeleerde schrijvers breeduit aangeprezen, vooral als kritiek op slechte gewoonten bij andere hoven en gerechten¹⁶⁷.

Het hof van Friesland zelfheeft, naar mijn stellige indruk, er steeds oprecht naar gestreefd deze relatief grote rechtsbescherming van zijn verdachten te handhaven. Behalve de reeds genoemde aspecten van de procedure zijn daaronder te begrijpen: de korte duur van de procedure - ook als deze *ordinaris* werd gevoerd -, waardoor de periode van voorarrest zo kort mogelijk kon worden gehouden, de gratis rechtsbijstand voor onvermogen delinquenten, waartoe de acht 'oudste' advocaten bij toerbeurt fungeerden; de neiging om verdachten niet met 'ongepaste middelen' te dwingen tot een bekentenis, met name door het dreigen met of toepassen van tortuur¹⁶⁸. In 1721 nam het hof over de gang van zaken bij tortuur - ook wel eufemis-

164. J. H. Langbein, *Prosecuting Crime in the Renaissance: England, Germany, France* (Cambridge Mass., 1974) 251.

165. De 490 portefeuilles beslaan ca. 65 strekkende meter: Hof GG; de dossiers van vóór 1700 zijn in het begin van de negentiende eeuw verloren gegaan.

166. Voorda, *De Crimineele Ordonnantien*, Verhandeling, 17.

167. Zo karakteriseert J. de Bosch Kemper de procesgang bij het Friese hof als 'buiten twijfel den besten stijl van procederen in criminele zaken' die men tijdens de Republiek kende: 'Geschiedenis der strafvordering in Noord-Nederland' in zyn uitgave van het *Wetboek van Strafvordering* ... (Amsterdam, 1838) I, cx.

168. Vergelijk Voorda, *De Crimineele Ordonnantien*, *Verhandeling*, 16; tortuur werd overigens ook in Friesland wel eens toegepast: P. van Heijnsbergen, *De pijnbank in de Nederlanden* (Groningen, 1925) 27 en 65-66. Evenals elders geldt ook in Friesland dat de gebruikelijke wijze van registreren het opsporen van tortuur-gevallen bemoeilijkt. Doorgaans vindt men in de strafvonnissen zelf van tortuur geen aanwijzingen. Daarvoor is men aangewezen op de nauwelijks toegankelijke procesdossiers (Hof GG), en sporadisch op de resoluties: Hof S, 1, fol. 172v, 183, 227.

tisch 'scherper examen' genoemd - een speciale beslissing in geval van confrontatie¹⁶⁹.

Ik zal thans enkele van die maatregelen ter bescherming van verdachten de revue laten passeren. Sommige van de daarbij aan te halen bronnen geven tevens een kijk op het beeld dat het hof van zichzelf had en op de wijze waarop het de door hem gevolgde procedure (met name na 1795) verdedigde tegen wat het als inbreuken daarop beschouwde van de zijde van het provinciaal bestuur of van 'Den Haag'. Vooral in dat laatste geval hanteerde het hof zijn geroemde strafprocedure als afdekking tegen uniformerende en centraliserende tendenties, waaraan, zoals gezegd, vaak bezuinigingsmaatregelen ten grondslag lagen.

Sinds het midden van de achttiende eeuw zijn er diverse aanwijzingen dat het hof sommige categorieën verdachten met (meer) consideratie ging behandelen. Of dit op het conto van een humaniseringstendens in het strafrechtsdenken moet worden geschreven, kan thans, zonder meer, nog niet worden uitgemaakt. Het hof kende blijkbaar al vóór 1740 de gewoonte zwangere vrouwen of zieken die tot geseling waren veroordeeld daarvan, althans tijdelijk, te ontslaan¹⁷⁰. In 1759 besloot het hof dat kinderen beneden de twaalf jaar, die op het blokhuis gevangen zouden zitten, niet meer over artikelen-examinatoir zouden worden verhoord. Zij zouden voortaan 'na exigentie van saaken', ter discretie van het hof, bij resolutie worden gestraft¹⁷¹. De door het hof aan kinderen van zeven tot veertien jaar¹⁷² opgelegde straffen zijn niet alleen mild - meestal een lijfstraf die wordt omschreven als *pueriliter castigieren*, liefst uit te voeren door een der ouders -, maar er treedt ook een andere wijze van registreren op. Sinds 1759 zijn de veroordelingen van kinderen (de eerste van 1766) geregistreerd in de resolutieboeken van het hof¹⁷³.

Een andere categorie delinquenten voor wier lot 's hofs bezorgdheid uit de resolutieboeken blijkt - zij het pas vanaf 1760 - is die van krankzinnigen. Zij werden volgens de strafrechtsdoctrine niet *doli capax* en daarom niet strafbaar geacht. Doorgaans werden arrestanten wier krankzinnigheid voor het hof evident was, onmiddellijk uit detentie ontslagen en, soms vergezeld van een bezorgde brief, naar de

169. Inhoudend dat de commissie voor een raadsheer-commissaris, om een verdachte met getuigen te confronteren, zal worden verlengd 'in gevalle die gevangen ad torturam moght worden gecondemneert', Hof S, 1, fol. 160 (3 oktober 1721).

170. Het hof besloot in 1743 dat criminele sententien 'waarbij jemant wegens swanger sijn, of eenig ander ongemak, van geselingh word geexcuseert' voortaan 's zaterdagsmiddags aan de gevangene moesten worden voorgelezen door de substituut-griffier: Hof S 1, fol. 20lv.

171. Vergeüjk resolutie van de staten, dd. 14 maart 1741: Berns, *Staten*, S 2 d, 1741, fol. 19-20; en Hof S, 1, fol. 249 (5 september 1759).

172. Zie over deze leeftijdsgrenzen binnen het bereik van de strafrechtelijke aansprakelijkheid van minderjarigen bijvoorbeeld Van der Keessel, *Lectures* (zie noot 16) I, 97-99, III, 967-969.

173. Ik heb daar in de periode 1766 tot 1811:118 veroordelingen geteld van kinderen tussen 7 en 14 jaren.

plaats van herkomst teruggeleid¹⁷⁴. In enkele gevallen waarin het hof twijfelde aan de 'echtheid' van de krankzinnigheid, werd de arrestant overgebracht naar het tucht- en werkhuis. Na een paar maanden van observatie moest de binnenvoogd van het tuchthuis rapport uitbrengen¹⁷⁵.

Een initiatief van Friese gedeputeerde staten tot uitroeiing van landloperij en vagebondage leidde in 1765 tot een eclatant conflict met het hof. In aansluiting op een plakkaat van de magistraat van Groningen, die op 13 juli 1765 landlopers en vagebonden krachtig de deur wees, en vooral uit vrees door uitwijkelingen uit Groningen te worden overspoeld, verboden de Friese gedeputeerden deze lieden het verblijf in hun gewest. Bij het plakkaat van 21 augustus 1765¹⁷⁶ werd de procureur-generaal opgedragen tegen overtreders 'criminaliter' op te treden. Het college van gedeputeerde staten droeg de substituut van de procureur-generaal mondeling op: landlopers op te sporen, bedelaars onder hen te arresteren en naar het blokhuis over te brengen en de anderen te bevelen onmiddellijk de provincie te verlaten.

Deze gang van zaken schoot de raadsheren in het verkeerde keelgat. Ten eerste waren zij geïrriteerd over het feit dat gedeputeerde staten hen niet, gewoontegetroouw, om advies hadden gevraagd voor het uitvaardigen van een dergelijke maatregel. Ten tweede overwogen zij: (1) dat het plakkaat niet nauwkeurig genoeg omschreef wie eigenlijk strafbaar waren en voor welk feit; (2) dat de zaak er nog gebrekiger op werd door de uitvoering ervan over te laten 'aan 't oordeel en 't goedbedunken van eenig persoon, wiens ampt daartoe ganschelijk niet geagt kan worden te strekken' - waarmee de arme substituut procureur-generaal ongevraagd hardhandig op zijn plaats werd gezet; (3) dat bij het uitvoering geven aan strafwetten 'moet worden gebruikt de uiterste voorsigtigheid en praecautie, dat niemand sonder voorgaand bewijs in sijn eer en vrijheit werde benadeelt'; en (4) dat de last van gedeputeerde staten om personen, ongeacht of het 'vreemden' of 'inboorlingen' zijn, zonder voorgaande 'overtuiging of regtspleginge', enkel maar naar goeddunken van de substituut procureur-generaal de provincie uit te sturen 'strijdende moet worden geoordeelt tegens de goede maximes in een goede regeeringe en tegen alle gronden van justitie'¹⁷⁷. Het is duidelijk dat voor het hof, alle gekwetste gevoeligheden daargelaten, de rechtspositie van 'verdachten' - zelfs al waren het landlopers en bedelaars, met wie men doorgaans niet zachtzinnig placht om te springen - nummer één moest blijven. Een waarborg daartoe moest de normale procedure voor het hof zelve blijven. Uitzonderingen wilde de raad niet tolereren.

Dat bleek nog eens in 1772 toen aan het licht kwam dat diakens van het gerefor-

174. Zie Hof S, 1, fol. 271v (7 mei 1779); S, 2, fol. 8r (29 juni 1795), 49v (6 september 1804), 50v (23 oktober 1804) en 54r (27 augustus 1804).

175. Zie Hof S, 1, fol. 226r (1 februari 1764), 26v (vóór 27 april 1764), 236v (2 december 1767), 259r (2 mei 1775); S, 2, fol. 70r-71r (27 juni en 11 oktober 1809).

176. Afdrukt in de Appendix bij de editie van 1770 der *Statuten, ordonnantien...*, 195-197.

177. Hierover uitvoerig relaas in Hof S, 1, fol. 228v-230v (25 augustus tot 4 september 1765).

meerde diakoniehuis te Leeuwarden de grenzen van hun bevoegdheden hadden overschreden. Zij hadden een ingezetene van het huis 'veroordeeld' niet alleen drie jaar binnenshuis te blijven, maar zelfs opgesloten te zitten. Dit 'vonnis' hadden zij opgetekend in een sinds 1759 bijgehouden zogenaamd 'strafboek'. Het hof had in dit geval dubbel reden tot verontwaardiging: niet alleen werd zijn jurisdictie door een dergelijke particuliere en illegale strafoefening aangetast, maar bovendien werden op de vrouw in kwestie, en in andere gevallen, volstrekt inadequate straffen toegepast die in een particuliere gevangenschap moesten worden uitgezeten. Uit angst de nieuwsgierigheid van 'het gemeen' onnodig op te wekken, liet het hof de zaak met een mondelinge berisping op zijn beloop, waarbij het constateerde, dat de diakens in hun overijverigheid - men kon wel begrip opbrengen voor zijn standgenoten - in dit geval toch een maatregel hadden genomen die 'verre excedeerde de vaderlijke en hujselijke correctie die zij als besorgers en toesienders der arme ledematen vermogen te oefenen'¹⁷⁸.

CRIMINELE RECHTSPRAAK EN BUREAUCRATIE SINDS DE BATAAFSE OMWENTELING

De ingrijpende politieke veranderingen sinds 1795 hebben het hof niet onberoerd gelaten. Ze hebben ook hun weerslag gehad op de interne organisatie van het hof en op het wel en wee van althans enkele categorieën justiciabelen. Gebrek aan continuïteit in de bemanning van het hoogste orgaan, het college van raadsheren, moet het naar behoren functioneren van het hof soms ernstig hebben belemmerd. Ik beperk mij, mede om redenen hierboven reeds uiteengezet (zie bij noot 72), tot enkele hoofdmomenten die voor mijn betoog onontbeerlijk zijn. Driemaal was een ernstig conflict met het provinciale bestuur aanleiding tot massaal ontslag der raadsheren.

I. Hoewel ongetwijfeld politieke en persoonlijke tegenstellingen en grieven een voorname rol hebben gespeeld, lijkt de aanleiding tot het eerste conflict de openlijke afkeuring te zijn geweest die het hof uitsprak over de publicatie van 7 april 1795¹⁷⁹. Daarin hadden de provisionele representanten, zonder eerst het advies van het hof in te winnen - een oud zeer! -, zeer zware straffen gesteld op het houden van bijeenkomsten met het doel de regering omver te werpen, op het zingen van Oranjeliedjes, op het verspreiden van valse geruchten over troepenverplaatsingen en dergelijke meer. Eigener beweging zond het hof zijn zeer uitvoerige en gemotiveerde reactie¹⁸⁰. Deze kwam erop neer: (1) dat de straffen te zwaar waren om effect te

178. Hof S, 1, fol. 248r-251v (11 en 14 februari 1772).

179. Hof E 5 in dato; de publicatie bedreigde zelfs het zingen van Oranjeliedjes en dergelijke meer, waardoor oproer zou ontstaan, met de doodstraf.

180. Hof L, 10, fol. 221-232 (30 april 1795).